

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տիկինն իտա Բֆայֆֆեր :

Նորերս Նարոպա քաջասիրտ և զարմանալի ճամբորդուհի մը կորսնցուց , որ է Տիկինն իտա Բֆայֆֆեր : Ննած էր 'ի Սէնա Բատրիոյ 1793^{էն} . իր երիտասարդութիւնը այնպէս հանդարտ ու խաղաղ անցուց , որ կը կարծուէր թէ բոլոր իր կեանքն ընտանեկան քաղցրութեան մէջ պիտի անցընէր : Բայց միշտ մասնաւոր փափաք մը ունէր մեծ ճամբորդութեանց գրքեր կարդալու . և կ'ըսէն թէ տղայութեան ժամանակ թղթատարի վիճակին կը նախանձէր և շատ անգամ ինքըզինքը օտար երկիրներու մէջ կ'երազէր : Բայտ ամենայնիւ հարկ եղաւ որ կարգուի , և ուրիշ գերմանացի կանանց պէս՝ կտրիճ տանտիկնութիւն ըրաւ . բայց ճամբորդութեան փափաքները մէկզի ձգած չէր , որոնցմով շատ անգամ իր երեւակայութիւնը կը բռնկէր : Նիսուն տարուան էր երբ որ ամուսինը Պ . Բֆայֆֆեր մեռաւ . զակրններն ալ ամէնքը բանի գործի ետեւէ ըլլալով , բան մը չկար որ իր դիտաւորութեանը արգելք ըլլար : Բմէն բան աչք առած՝ առանց առաջնորդի աշխարհէ աշխարհ քալեց , ամէն կիւմայից օգերուն դիմացաւ . ոչ Բմերիկայի վայրենիներէն վախցաւ , և ոչ ալ ալեկոծութեանց վտանգներէն , ու իր պաղ արեամբը ամէն փորձանքներէն անվնաս ինքզինքը խալըսեց :

Նախ ճամբորդութիւնն սկսաւ դէպ 'ի Պաղեստին երթալով , որ իրեն համար պզտի շրջագայութիւն մըն էր : Վանի մը ամիս վերջը Սալանտայի սառուցեալ դաշտերը պտրտեցաւ և այնպիսի յանգեւութիւններ ըրաւ , զորոնք շատ մարդիկ անշուշտ կը վախնային ընելու . գիշերները բաց տեղ կ'անցընէր , և երբոր ուրիշ տեղ չէր գտներ՝ գերեզմաննոցի մատուռներուն մէջ կը քնանար : Հեղա հրաբուխը և Վէյզէրի հրաշալի աղբիւրներն ալ տեսաւ :

Երբոր դարձաւ այս արշաւանքէն , չկրցաւ մարել ճամբորդութեան եռանդը . ուստի 1846^{էն} մայիսի 1^{էն} նորէն ճամբայ ելաւ երկրի չորս կողմը պտրտելու : Նախ Պրազիլէն սկսաւ . Սիոյ յանայնդ քանի մը ամիս բնակելէն վերջը՝ մերձակայ դաշտերուն խորերը մըտաւ : Սեուկ մը , որ իր տիրոջմէն անիրաւութի կրելուն համար միտքը դրեր էր դիմացը ելող առաջին ճերմակէն իր վրէժն առնելու , քիչ մնաց որ պիտի մեռցընէր այս յանդուգն ճամբորդուհին . Բֆայֆֆեր նախ հովանոցովն ինքըզինքը պաշտպանեց . բայց տեսնելով որ այս կատաղի սեուկը սուր կը քաշէ իրեն դէմ , մէջքէն դանակ մը հանեց և վարպետութեամբ սկսաւ գործածել . բաւական ատեն քչեց այս կռիւը , Բֆայֆֆեր վերջապէս ինքզինքը ազատեց՝ թեկն մէկ հարուած մը միայն ընդունելով : Բայտ դիպուածը ամենեւին զինքը չվհատեցուց . նորէն ճամբան առաջ քչեց հանդարտութեամբ դէպ 'ի երկրին ներսերը , և Պրազիլի անտառներուն մէջ շատ պտրտեցաւ , որոնք երբեմն ահաւոր ու սարսափելի կերպով կը հրդեհէին : Վայրենիներուն բնակութիւնները մտաւ , հնդիկներուն մէկ պարին ներկայ եղաւ , զորն որ մասնաւոր իրեն համար ըրին . բայց այս անգամուն հանդերձ իրեն պաղ արեամբն ալ չկրցաւ չոսկալ հնդիկներուն վայրենի ձայները լսելով : “ Բայտ սառսափած էի , կ'ըսէր , որ վախէս վեր վեր կը ցատքէի . կը կարծէի թէ իրօք թըշնամիներէն պաշարուած և անոնց ձեռքն ինկած էի առանց յուսոյ փրկութեան և ազատութեան ” : Բայտ գաւառներու այրեցած գօտիին տակն ըլլալով՝ օձեր և ուրիշ ամէն տեսակ կատաղի կենդանիներ կը վխտան . ինքն համարձակեցաւ գիշերները անտառներուն մէջը անցընելու . տերեւոց ամէն շարժելուն՝ կը կարծէր թէ վայրի կենդանի մըն է որ զինքը պիտի պատուէ : Բայտ ամենայնիւ ինքզինքը իր բաղդին յանձնած՝ հանդարտ քուն կ'ըլլար :

Պրազիլէն Վալաբարաիզոյ գնաց Վալ-

Հոռնէն անցնելով . հոն սաստիկ ալեկոծութեան մը հանդիպեցաւ , որոտմանց և կայծակներուն ձայնէն նաւապետին ձայնը չէր լսուեր , ալիքները անդադար նաւուն վրան կը ծածկէին , և նաւը ընկղմելու վտանգի մէջ էր . իսկ Ռաֆայֆֆէր անտարբեր կը կենայ եղեր : “ Դատ անգամ զեկին մօտ կապուած , կ'ըսէ , ալիքները վըայէս կ'անցնէին , և ես տեղէս չէի շարժեր որ այս տեսարանը վայելէմ . ամենեւին վախ մ'ալ չեմ ունեցած ” :

Վիչ մը ատենէն ետեւ Վահիդի գընաց և Ռոմարէ Թագուհւոյն արքունիքը մտաւ . Թագուհին պարի մը հրաւիրեց զինքը , ուր պալատական տիկնայք մերկ ոտքով կը պարէին գաղղիացի սպայից հետ , որոնք փայլուն կաշիէ կօշիկներ հագած էին : Վահիդացի տիկնայք այդ հանդիսին մէջ ամէն ջանքըրած էին եւրոպական գլխազարդուց յարմարելու և մէյմէկ ծաղրական աւարածներ դարձեր էին : Հանդիսիս մէջ գտնուող պատուաւոր անձինքներն էին Ռոմարէ Թագուհւոյն ամուսինը , որ Նիզղիոյ Թագուհւոյն ամուսնոյն նմանութեամբ Վահիդիի Վլքերտ իշխանը կը կոչուէր , և () Թում Թեր Թագաւորը որ գեղինկէկ հագուստ մը հագած էր . Թագուհւոյն ամուսինը մասնաւոր արտօնութեամբ մը երկայն ժապաւէններով զարդարուած գեղեցիկ զգեստ մը հագուած էր , զորն որ Լուրուպայի մէջ ծառաները կը հագնին :

Ռաֆայֆֆէր Վահիդիէն Չինաստանի հարաւակողմը անցաւ , ուր շատ անգամ քարկոծուելու վտանգին մէջ ինկաւ : Իր բան ճանչնալու , բան սորվելու անյադ փափաքովը՝ Թէյի ամենամեծ գործարան մը մտաւ , ուր բազմաթիւ գործաւորներ չորս կողմն առին և սպառնացան գերի բռնելու զինքը : Ինչպէտ և չին նաւաստեաց չէր վստահեր , այսու ամենայնիւ ակամայ կամօք քանի մը օրէն չինացի նաւով ճամբայ ելաւ , և հրաշքով խաղսեցաւ Սիամի և Վոնքինի ծոցերուն աւազակներուն ձեռքէն :

Երբ Սինկաբուր հասաւ , վազրի որս մը գնաց տեսնելու անտառներուն մէջ , և չինաց հետ օձ կերաւ : Եւս Ժողովուրդը ամէն բան կ'ուտէ , մողէս , մուկն , Թռչնոց փորոտիք , շուն , կատու , և ուրիշ ասոնց նման բաներ ուտելու ամենեւին չքաշուիր :

Սինկաբուրէն ելաւ ու Սէյլան կղզին գնաց , ուր իր առաջնորդը փորձ փորձեց իր կահարասիքը յափշտակելու , բայց Ռաֆայֆֆէր բնիկ ճարտարութեամբ ամէն բանի առաջն առաւ : Կղզւոյն լեռներուն մէջ քանի մը շաբաթ անցընելէն ետեւ , շիտակ գէպի Վալկադա գնաց , Վանգէս գետը մտաւ ու անոր սրբազան ջուրէն գաւաթ մը լեցուց և եւրոպացւոց և իրեն սիրելիներուն կենդանութեանը խմեց :

Հնդկաստանի մէջ Ռաֆայֆֆէր գրեթէ կ'ամրջնար պատգարակաւ երթալուն վրայ , շատ մեծ անարգանք կը սեպէր զմարդիկ իբրեւ կենդանի գործածելը . բայց սակայն իր ճամբորդութեանցը օգտին համար զոհեց այս մարդասիրական մտածութիւնը և յանձն առաւ Վալկադայի փողոցները պատգարակաւ պտրտելու : Եւ մէն ժամանակ Հնդկաստանի մէջ որ և իցէ պղտի ճամբորդութիւն մըն ալ շատ սուղ կընստի . հնդիկները մէկ երկու ծառայութիւն մէկտեղ վրանին չեն կրնար առնուլ . ծառայ մը պէտք է խոհակերոցի , մէկ մըն ալ սեղանի , ուրիշ մը ճերմակեղէն լուալու , և այլն և այլն : Եւսու ամենայնիւ Ռաֆայֆֆէր մէկ ծառայով մը միայն Հնդկաստանի մէջ քալեց ու երկրին և բնակչացը վրայ բաւական լաւ ծանօթութիւն առաւ . մէկ խօսքով՝ ինքնաժան կերպով ճամբորդութիւն ընելու գաղանիքը գտաւ . կրցաւ այնչափ ստակով բոլոր աշխարհիս չորս կողմը պտրտիլ , որ հազիւ Թէ առաջին կարգի քաղաքի մը մէջ բնակելու համար տարի մը կը բաւէ : Իրաւ ստիպուեցաւ շատ զրկմունքներ ընելու , բայց գոհ կ'ըլլար նաւերու և շոգենաւերու մէջ երկրորդ երբեմն ալ երրորդ կարգ նստելու . սեւրու ու հասարակ մարդկանց հետ սայրե-

լու՝ ամենեւին փոյթը չէր . բաւական է թէ տեղ տեսնէ :

Երկրորդ անգամ Հնդկաստանցւոց հետ տեսնուելուն՝ նապաղի մը աղջըկան հարսանեացը ներկայ գտնուեցաւ, և « շատ զարմացայ, կ'ըսէր, տեսնալով որ ինը տարեկան աղջիկ մը կը կարգուի » : Հնդկաստանցւոց սովորութիւն է որ աղջըկան մը ծննդեան՝ հայրը մէկէն անոր փեսայ մը կը փնտրուէ : Արեւմտեան աղջիկ մը՝ նախատինք է իր հօրը :

Հնդկաստան Հուկի գետոյն եզերքը, որ Վանգէսի մէկ ճիւղն է, մեռելոց տնակներ կան որ շատ սրտաշարժ միանգամայն ահաւոր տպաւորութիւն կ'ընեն տեսնողին վրայ . որ հիւանդի որ բժիշկը առողջանալու յոյս չտար՝ իբրեւ թէ մեռնելու դատապարտուած է . խեղճը այս մեռելի տներէն մէկու մը մէջ կը դնեն, և ուրիշ դեղ չեն տար, բայց եթէ երբեմն երբեմն Վանգէսի սրբազան Զուրէն կու տան : Բաշաֆէր ուզեց աս օրհասականաց ահաւոր տեսարանը տեսնել, ու ճգրիտ ստորագրութիւնն ըրաւ : Կ'երեւայ թէ շատ անգամ Հնդկաստանցիք վերջի շունչը տուող խեղճերուն երեսը ցեխով կը ծեփեն, ու անոնց վախճանը կ'աճապարեն : Այս կրօնական սովորութեանը ամէն տարի շատ խեղճեր զոհ կ'ըլլան . տեղացիք գիտեն այդ բանը, բայց փոյթ չեն ըներ դիմացն առնելու :

Պենկալա և Պահար պտրտեւէն վերջը՝ Ալահապատի գաւառը մտաւ ու քիչ մը ատեն Պէնարէս բնակեցաւ, որ Հնդկաստանի սրբազան քաղաքն է : Այս քաղաքս եկող ուխտաւորաց թիւը տարին ինչուան չորս հարիւր հազար հոգւոյ կը հասնի : Վաղըին հաճախ Բաշաֆէրը մեծ պատուով ընդունեցաւ և ինչուան թագաւորական փիղ մը տուաւ իր ծառայութեանը համար . խումբ մը զինուոր հետը պատուոյ համար կը պտրտէին, ու իշխանուհիի մը պէս հետը կը վարուէին : Պէնարէսի մէջ մասնաւոր կերպով Գաւիթի գիտելու ետեւէ եղաւ, որոնք Հնդկաստա-

նի կրօնից մոլեգին մարտիրոսներն են . ասոնցմէ ոմանք երկաթով մներնին կը ծակէին, ոմանք ինքզինքնին բարձր տեղէ մը անհանգիստ դիրքով կապել տրւած էին . ոմանք սողուններու պէս իրենք իրենց վրայ կը գալարէին, այլք օրերով մէկ ոտքի վրայ կը կենային, և այլն և այլն : Ասոնցմէ մէկը կար որ ամենէն սուրբ մարդը կը սեպուէր . այս ողորմելի քսանուիրէք տարի մէկ ոտքի վրայ կեցած էր, մէկ թւը երկնցուցած և ձեռքը ծաղկի թաղար մը բռնած : Խեղճ մարդուն թւը քաշուէր էր . բայց վարձքն առատապէս ընդունած էր այցելուաց իրեն տուած պատուով :

Բաշաֆէրը դեռ խորերը զարկաւ, գէպ 'ի Հիմալայա լեռանց տակը ազատ վայրենիներուն սահմանները մտաւ . և յանկարծ ինքզինքը հնդկներուն մէջ գտաւ, որոնք սուրերով, տէգերով զինուած, հրացաններուն աբեթը վառած դիմացն ելան : Իր մարդ կրնար ինքզինքը անվտանգ ազատել ասոնց ձեռքէն . սակայն արիասիրտ գերմանուհին իր արշաւանքներէն ետ չկեցաւ :

Վանգէսի ափունքներէն Պոմպայ գնաց Բահրաթներուն երկրէն անցնելով . շատ ետեւէ եղան բարեկամներն որ այդ ահաւոր ձեռնարկութենէն միտքը փոխել տան . այն անտառներուն մէջ, կ'ըսէին, հազարաւոր թաւեր ըստած ցեղի վայրենիները կը բնակին, որոնք սրբազան պարտք մը կը սեպեն զօտարները խղզել : Բան մը արգելք չեղաւ իրեն . ողջ առողջ Պոմպայ հասաւ, ուր Բարսիներուն սովորութիւնները քննելէն վերջը, շոգենաւով դէպ 'ի Արաբիա ճամբայ ելաւ . նաւուն բոլոր խրջիկները ճանապարհորդներէն բռնուած էին, ինքը քաջութեամբ նաւուն տախտակամածին վրայ պառկեցաւ :

Բաշաֆէրի դիմացէն անցաւ ու Պարսկային ծոցը մտաւ . Պարսկացիացի, Տիգրիսի վրայ ճանապարհորդութիւն ըրաւ, Պաղտատէն անցաւ ու անոր բոլոր շրջակայքը պտրտեցաւ . աշխարհիս ամենէն հաշակաւոր աւերակները տեսաւ, որ է Բաբելոն, և Վիւրտիստա-

նի վրայէն Պարսկաստան մտաւ, ու Ղաւրէժ գնաց: Հոն փոխարքայէն մեծ պատիւ գտաւ. քանի մը օր վերջը Ռուսաց սահմանագլխէն անցաւ, ուր երկու խաղախ զինքը բռնեցին ու գերի տարին:

Շատ դիպուածներէ վերջը, որոնք հոս պատմեն աւելորդ կ'ըլլայ, Բրֆայֆֆէր Լարոպա դարձաւ, երբ իր հայրենակիցքը խռովութեան մէջ կը ծփային: Հոկտեմբերի 30^{ին} Ղարեաստ մտաւ, և երկրորդ օրը իր ընտանիքը տեսաւ: Սեփ Զանապարհորդութիւն մը ըրած էր, սակայն իր փափաքը չէր լցուած. 1851^{ին} նորէն Զամբայ ելաւ նոր քննութիւններ ընելու համար, և երկրորդ անգամ մըն ալ աշխարհիս չորս կողմը պտրտիլ սկսաւ:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ՊՕՂՈՍ ՔԻԻԼՀԱՆՃԵԱՆ
Ա. Մոռատ. Վարժ.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գորէա երկիրն և Գորէացիք:

Գորէա թերակղզին շատ քիչ Զանչյուած է Լարոպացոցմէ, որովհետեւ երկրին բնակիչքը օտարականներու թող չեն տար ներս մտնելու: 1653 տարւոյն՝ քանի մը հոլանտացիք նաւակոծութիւն մը հոն նետուելով, տասուիրեք տարի հոն գերութեան մէջ մնացին, և երբոր հուսկ ուրեմն կրցան փախչիլ անկից, տեղեկութիւն մը հրատարակեցին այն երկրին վրայօք: Լյսօրուան օրս կը գտնուին հոն քարոզիչք որ Զարտարութեամբ ներս մտած են և քրիստոնէութիւնը կը տարածեն ծովեզերեայ սահմաններու մէջ:

Լյս թերակղզին հարկատու է Չինաստանի. կ'իյնայ ընդ մէջ 34°, 16' և 43° հիւսիսային լայնութեան, և ընդ մէջ 122°, 12' և 128° արևելեան երկայնութեան: Բարեբեր երկիր է, և

նոյն բերքերն ունի՝ ինչ որ ունին Սանչուրիա և Չինաստանի հիւսիսային կողմերը: Իրեն բոլորովին պատող ծովերուն մէջ՝ հազարէ աւելի կղզի կայ. մայրաքաղաքը՝ Հան-եանկ-չինկ կ'ըսուի, որ լերանց մէջ շինուած է, բարձր և թանձր պարիսպներով ամրացած, բազմամարդ է, բայց շէնքերը խեղճ: Բաց 'ի մէկ քանի լայն փողոցներէ, բոլոր միւս փողոցները նեղ և օձապտոյտ են, ուր օդը շրջան չկրնար ընել, և որոնք լի են աղտեղութեամբ: Տուները, որ սովորաբար կ'ըմբռնուին ծածկուած են, ցած են և նեղ. երկու զատ զատ մասեր կը բաժնուին, առջևի մասին մէջ էրիկ մարդկանց բնակարանն է, ուր կ'ընդունուին այցելութեան եկողները. իսկ ետևի մասին մէջ կանայք կը բնակին: Բիշ խուցեր կը գտնուին որ երկու խորանարդ մեղրէ աւելի մեծ ըլլան, և անկողին ու աթոռ ունենան: Տանց ամենէն էական կարասին է կերակրոյ սեղանը, որ գրեթէ յիսուն հարիւրորդամեղր բարձր կ'ըլլայ, նոյնչափ լայն և ութանկիւնի ձեւով: Սեղանի սպասները, որ սովորական յախճապակիէ կամ պղնձէ կ'ըլլան, հետեւեալներս են. այլ և այլ մեծութեամբ սկաւառակներ, զոյգ մը գաւազանիկներ և պղնձէ դգալ մը: Շատ տեսակ կերակուր չունին Գորէացիք. բրնձով, դարապղպեղով՝ և աղած ձրկամբ սովորաբար գոհ կ'ըլլան: Ուրիշ կանաչեղէն չեն ուտեր, բայց եթէ տեսակ մը չինացի կաղամբ, ջղախոտն՝ ու վայրի պառուռ ձարը՝: Լզան ու շան միս կը գտուի 'ի Հան-եանկ-չինկ, բայց զաւառներուն մէջ դժուարին է գտնելը: Սովորական ըմպելիքնին այն ջուրն է՝ որուն մէջ բրինձն եփած կ'ըլլան:

Գորէացի ժողովուրդը իրեք դաս կը բաժնուի. ազնուականք կամ սերունդք այն մարդկանց որ թագաւորութեան մէջ մեծ պաշտօն մը կատարած են.

1 Տճ. Պաճ պիպեր:

2 Տճ. Սիւիլի օթ:

3 Տճ. Եպոս պալաքը քարտու: